

DİLBİLİM AÇISINDAN KURÂN'DA ZÂİD HARFLER

Additional Letters In The Qur'an From Linguistic Point Of View

Ahmet YÜKSEL*

Özet

Bu makalede Arap dilinde zaid harfler ve bunların Kur'an'daki kullanımları konusu ele alınmalıdır. Bu bağlamda önce Kur'an'da zaid kelimelerin varlığı tartışmalarına değinilmiş, sonra zaid ne demektir? Zaid olarak kullanılan harfler hangileridir? Bunların zaid olarak kullanılmasının şartları nelerdir? gibi konular ele alınmış ve bunlarla ilgili belirleyici kaide ve kuralların tespitine çalışılmıştır. Zaidliğin bazılarının düşünüldüğü gibi, varlığı ile yokluğu arasında bir fark bulunmayan gereksiz bir fazlalık değil, bilakis kelimenin asli anlamından sıyrılarak, cümlenin anlamını takviye ve te'kit etmek, zayıf âmili güçlendirmek, lafzı tezyin ve cümledeki kafiyeyi düzenli hale getirmek gibi bir takım edebi ve belâğî amaçlar için başvuru bir yöntem olduğu örnekleriyle ortaya konulmuştur.

Makalenin sonunda Kur'an'da zaid isim ve fiil konusuna da kısaca temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili, Kur'an, Sıla, Zaid, Harf

Giriş

Bu makalede Arap dilinde ziyâdeliğin anlamı, zâid harflerin cümlede kullanılış şartları ve amaçları, Arap dilinde zâid olarak kullanılan harflerin Kur'an'daki örnekleri üzerinde durulacaktır.

Zâid kelimesi, "artmak, çoğalmak, fazlalaşmak" anlamına gelen "زاد يزيد زيادة" fiilinin ism-i fâili olup "artan, çoğalan, ilave, fazla, ekstra" gibi anlamlara gelir. Ayrıca Arapça'da "zâid 'ani'l-hâce" dendiği zaman bundan "ihtiyaç duyulandan çok olan, ihtiyaç fazlası, yedek" anlamları kastedilir.¹ İstilahta ise ziyâdelik, kelimenin asli harflerine bir veya birden çok harf ilâve etmektir. Bu ise ya kelimenin teşdidi (şeddelenmesi) ya da kelimeye سألتهمونيها ifadesinde toplanan on zâid harften biri veya birkaçının eklenmesi şeklinde olur.² Ancak burada zâid kelimeler

Abstract

This article deals with additional letters in the Arabic language and their usages in the Quran. In this context, the article elaborates the questions of what the additional letter is, which letters that are used as additional are, and what conditions for using these additional letters are, and tries to establish their basic aims and rules in their usages. As some people claim that the additional letters are not an important language principle which is unnecessary additional effort, but they have some literal and rhetorical purposes that make strong the meaning of the sentence, make strong the subject which is weak, make beautiful the shape of the word, and make order rhyme in the sentence through being detached from the basic meanings of the word.

In addition, the article presents briefly additional words and verbs in the Qur'an.

Key Words

Arabic language, Qur'an, additional letter, sîla.

ifadesiyle kastımız sarf ilminde mezid ve mücerred başlığı altında ele alınan bu on hece harfinin zâid olarak kullanılışı değildir. Bu makalede kelimenin üçe taksîmi esnasında isim ve fiiller karşılığı olarak zikredilen ve anlamı tekit veya lafzı tezyîn gibi lafzî veya manevî bazı amaçlarla kullanılan³ anlam harflerinin ziyâdeliği konusu ele alınacaktır.⁴

Örneğin "لا / hayır hayır" cümlesinde ikinci "لا / hayır" zâiddir. Cümleden düşürülmesi cümlenin anlamını bozacak nitelikte değildir. Yine örneğin "ليس محمد بساحر / Muhammed asla sihirbaz değildir" cümlesinde با harfini düşürdüğümüzde cümledeki asli anlam değişmez. Yâni cümle "ساحرا ليس محمد/Muhammed sihirbaz değildir" şeklini alır.

Bazı nahiv âlimleri zâid olan bu harflerle ilgili

* Yrd. Doç. Dr., O.M.Ü. İlh. Fak. Arap Dili ve Belâğatı Ana Bilim Dalı (e-posta: ayuksel@omu.edu.tr)

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire, د ي ز mad. c. III, s. 1897; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1399/1979, s. 280; *Mu'cemü'l-Vasîl*, Heyet, Çağrı Yay., İstanbul, 1986, s. 409.

² Zâid harfler الهم تاء veya هويت السماء ifadelerinde de toplanır. Bk. Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî, *Sırru Sinâ'ti'l-'râb*, nşr. Hasen Hindâvî,

Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1413/1993, c. I, s. 62; Muhammed Sa'îd İsbir- Bilâl Cüneydî, *eş-Şâmil*, Dâru'l-'Avde, Beyrut, I. Baskı, 1981, s. 516.

³ George M. Abdülmesih - Hani George Tabrî, *el-Halîl - Mu'cemü Mustalahâti'n-Nahvi'l-Arabî*, Mektebetü Lübnan, 1410/1990, s. 231.

⁴ 'Abdurrahmân Tâc, "Hurûfü'z-Ziyâde ve Cevâzu Vukûhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", *Mecelletu Mecme'i'l-Lügati'l-Arabîyye bi-Dımaşk*, c. 30 (1392/1972), s. 21.

olarak "hurûcuha mine'l-cümleti keduhûliha fihâ/cümlede bulunması ile bulunmaması arasında bir fark olmayan kelimelerdir" şeklinde tanımlamada bulunmuş, bazıları ise zâid kelimelerin cümlelerin aslı anlamını değiştirici nitelikte olmadığını söylemişlerdir.⁵

Bu noktada aklımıza doğal olarak "Öyleyse bunlar niçin kullanılmıştır?" sorusu gelmektedir. Öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki, bu harflerin cümledeki aslı anlamı değiştirmemesi onların hiçbir işe yaramadığı, anlama hiçbir katkısının bulunmadığı ve bu kelimelerin boş yere kullanıldığı anlamına gelmez. Böylesi bir durum özellikle de Kur'an için hiç düşünülemez. Durum böyle olunca zâid olduğu söylenen bu harflerin cümleye katkısı nedir? Kur'an'da bu şekilde kullanılan harfler var mıdır? Varsa hangileridir? Bu makalede bu soruların cevabı aranmaya çalışılacaktır.

Zâid Harflerin Cümleye Katkısı

Zâid harfler cümlede bazı amaçlar doğrultusunda kullanılır. Bunları genel olarak iki başlık altında toplayabiliriz:

a-Cümlede kastedilen anlamı takviye ve tekit etmek: Bu anlamda dilde zâid kelimelerin varlığı bir gerçektir. Örneğin با harfi aslında ilsâk, tâ'diye, isti'âne, ta'lîl, maiyyet, zarfiyyet gibi anlamlar ifade eder.⁶ Örneğin "كُتِبْتُ بِالْقَلَمِ / Kalemle yazdım" cümlesindeki با harfi ilsâk, "ذهب الله بنورهم / Allah onların nûrunu giderdi"⁷ cümlesinde ta'diye ifade eder. Ancak bu harf örneğin ليس veya النافية nin haberinin başında kullanıldığı zaman aslı anlamlarından herhangi bir anlamı ifade etmeyip sadece cümledeki olumsuzluğu tekit eder. "لست عليهم بمضطر" / Onların üzerinde aslâ bir zorlayıcı değilsin"⁸, "وما الله بغافل عما تعملون / Allah yaptıklarınızdan aslâ habersiz değildir"⁹ âyetlerinde olduğu gibi.

Bu örneklerde cümledeki olumsuzluk ليس yada ما'dan kaynaklanmaktadır. با harfinin düşmesi cümlelerin yapısını ya da aslı anlamı bozacak nitelikte değildir. Sadece cümle tekitsiz olur. Mesela, "لست مضطرا / Onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin", "وما الله غافلا عما تعملون" / Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir".

Bu bağlamda Zerkeşi ise şöyle der: "Lafızlar mânalara delalet eder, lafızlar arttıkça ifade ettikleri

anlam da artar."¹⁰ İbn Cinnî ise zâid olarak getirilen her bir harfin cümlelerin ikinci kez tekrarı mesâbesinde olduğunu söyler.¹¹

b-Şiir zarureti veya secî gereği: Burada ise amaç anlam yönüyle ana yapıyı değiştirici herhangi bir katkı olmaksızın sırf vezni düzeltmek/tutturmak ve secînin tenâsübünü /uygunluğunu sağlamaktır.¹²

Şu halde zâidlik özel bir tabir olup kelimenin aslı anlamından sınırlarak tekit ve benzeri yeni birtakım anlamlar için kullanılmasıdır. 'Alî Necdî Nâsîf Kur'an'daki zâid harfler konusuyla ilgili olarak bu harflerin cümledeki konumunu farz ibadetlerin yanında birer tamamlayıcı durumda olan nâfile ibadetlere benzetir. Devamla şöyle der: "Zâid kelimeler cümleye vurgu katar, sözü güzelleştirir, daha belîğ hâle getirir."¹³ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere zâidlik, gereksiz bir fazlalık değil, kelimelerin birtakım edebî ve belâğî gayelerle bilinçli olarak kullanılması durumudur.

Kur'an'da Zâid Kelimelerin Varlığını Kabul Etmeyenlerin Gerekçeleri

Bazı kimseler Kur'an'da zâid kelimeler ifadesini doğru bulmamaktadırlar. Zerkeşi bunun sebebinin onların Kur'an'ı koruma konusundaki gayretlerine bağlar. Onlara göre Kur'an "hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlanmış ve güzelce açıklanmış bir kitap"¹⁴ olduğu için böyle bir şey kabul edilemez. Ayrıca Kur'an'da zâid kelimelerin varlığının kabulü İslâm düşmanlarının İslâm'a saldırı konusundaki iddia ve isteklerine hizmet edecek kapıları aralayabilir. Bu görüş sahipleri "zâid" kelimesi yerine *sıla*, *mukham*, veya *te'kid* ifadelerinin kullanılmasının daha doğru olduğunu söylemektedirler.¹⁵

Zerkeşi'nin bu açıklamalarından hareketle bunu kabul etmeyenlerin gerekçelerini üç maddede toplayabiliriz. Bunlar:

a-Dinî duyguların etkisi. Bu durum onlara göre Kur'an'ın kudsîyetine gölge düşürür. Çünkü Kur'an, muhkem bir kitaptır ve onda ne bir fazlalık ne de bir

¹⁰ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Halep, 1972, c. III, s. 34.

¹¹ Bedrettin Hasan b. Kâsım el-Murâdî (749/1348), *el-Cene'd-Dâni fi Hurûfi'l-Meânî*, thk., Fahreddin kabave-Muhammed Nedim Fâdil, 1973, s. 73; Benzer açıklamalar için bk. Raûf Cemâl, *el-Menhel fi Beyâni Kavâidi İlmî'l-Hurûf*, Dâru'l-Hicre, İrân, Kum, 1405/1985, I. Baskı, s. 91; Raûf Cemâl bu çalışmasında "Harflerde ziyâdelik anlamda ziyâdeliğe delâlet eder. Aksi halde bu harfin kullanılmasının bir anlamı kalmaz" der.

¹² Tâc, a.g.mkl., 23.

¹³ 'Alî Necdî Nâsîf, "Min Vahyi'z-Ziyâde fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", *Mecelletu Mecme'i'l-Lügati'l-Arabiyye*, Kahire, c. 47 (1401/1981), s. 43.

¹⁴ Hüd, 11/1.

¹⁵ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, III, 72-73.

⁵ Tâc, "Hurûfû'z-Ziyâde, s. 22.

⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib 'an Kütübi'l-E'arîb*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I/101-111; Ömer Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, İFAV, İstanbul, 1999, s. 101.

⁷ Bakara, 2/17.

⁸ Gâşiye, 88/22.

⁹ Âli İmrân, 3/99.

noksanlık vardır.

b-Zâid veya ziyâde kelimeleri genelde "faydasız ve gereksiz fazlalık" anlamında kullanılmaktadır. (Duhûluhû ve hurûcuhû alâ sevâ'/ Yâni olsa da olur, olmasa da). Böyle bir şeyin varlığı ise fesâhat ve belâğatın en yüksek derecesinde bulunan Kur'ân için düşünülemez.

c-Kur'ân'da zâid bir şeyin varlığını kabûl etmek ona karşı yalan iddialara ve bâtil iftirâlara kapı aralayabilir. Hizbî amaçlar ve siyâsî etkenlerle bazı kelimelerin veya âyetlerin eksiltildiği ya da ilâve edildiği iddia edilebilir. Bu durum ise söz konusu iddia sahiplerinin amaçlarına hizmet eder.

Kur'ân'da ziyâde lafızların nefyine ilişkin bu gerekçelere katılmak mümkün değildir. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ziyâdelikten kasıt, buna karşı çıkan kimselerin zannettiği gibi varlığı ile yokluğu arasında hiçbir fark olmayan gereksiz bir fazlalık değil, bilakis kelimelerin belli edebî ve belâğî amaçlar doğrultusunda kullanılması durumudur. Bu yönüyle ziyâdelik Arap dilinde bir olgu, bir yöntem ve bir tarzdır, sözün kuvvetini ve güzelliğini artırır ve edebî ve belâğî amaçlarla bu yola başvurulur. Zâid kelimelerin cümleden düşürülmesi hâlinde bu gayelerin de gerçekleşmediği görülür. Dolayısıyla burada ifade edilen ziyâdelik, gereksiz bir fazlalık değil, kelimenin aslı anlamından sıyrılarak yeni manalar ifade etmesidir. Bu şekliyle Kur'ân'da da zâid kelimeler vardır ve bunlar Kur'ân'ın tenzîh ve tekrîmine zarar verici değildir. Buradan her tekit ifade eden kelimenin zâid olduğu sonucu da çıkarılmaz. Çünkü bazı kelimeler sırf tekit için kullanılır ve bunlara zâid denilmez. Örneğin ان gibi. Çünkü ان isim ve haberden anlaşılan hükmü tekit eder. Bu nedenle ان'ye tekit harfi denir. Aynı şekilde ibtidâ lâmi da kendisinden sonra gelen cümleyi tekit eder. Peki, tekit bildiren kelimeler ne zaman zâid sayılır?

Abdurrahmân Tâc bu soruya şöyle cevap verir: "Tekit ifade eden bir kelimenin tekit dışında aslı bir anlamı olur ve cümle içinde bu anlamından sıyrılarak cümlede tekit vb. gayeler için kullanılırsa o zaman zâid olur. Yâni te'kid kelimenin aslı anlamı değildir. Cümlede kastedilmek istenen şey bu zâid harf söylenirse de anlaşılır durumdadır."¹⁶

Şu halde herhangi bir kelime kendi aslı anlamından sıyrılarak sadece cümlede kastedilen anlamı tekit, fâsılâya riâyet veya secî ya da kafiye düzeltmek gibi edebî ve belâğî bir amaçla kullanılması durumunda zâid sayılmaktadır. Yâni cümleyi tekit etmek zâid olarak kullanılan kelimelerin aslı anlamı değil, aslı anlamından sıyrılarak ifade ettiği

anlamdır.¹⁷ Kur'ân'da kullanılan zâid kelimelerden kasıt da varlığı ile yokluğu eşit olan, gereksiz fazlalık anlamında bir zâidlik olmayıp kelimenin aslı anlamından sıyrılarak başka bir anlamda kullanılmasıdır.¹⁸

Bu tespitlerden sonra karşımıza "Bu şekilde kullanılan zâid kelimeler nelerdir? Bunlar hangi koşullarda zâid olarak kullanılırlar? Bunlarla ilgili belli başlı kurallar var mıdır? Varsa nelerdir? soruları çıkmaktadır. Şimdi genel olarak Kur'ân'da kullanılan zâid kelimeler ve bunların zâid olarak kullanılış şartlarını tespitte çalışalım.

Kur'ân'da zâid olarak kullanılan kelimelerin sayısı hakkında farklı rivayetler vardır. Bunların büyük çoğunluğunun bazı anlam harfleri olduğu görülür.¹⁹ Biz burada " ما, اللام, الكاف, لا, الواء, من, ما, اللام, الكاف, " harfleri olmak üzere 11 harfi ele alacağız. Bunlardan bazıları belli kurallar çerçevesinde (kuyâsî) zâid olarak kullanılırken bazıları ise herhangi bir kurala bağlı olmaksızın (semâî) cümlede tekit amacıyla zâid olarak kullanılmıştır. Şimdi bu harflerle bunların ziyâdelik şartları üzerinde duralım.

1- ان Harfi

ان kendisinden sonra gelen mâzî veya muzârî fiilleri merfû, mansup veya mecrûr konumlu mastara dönüştürmekte kullanılan bir mastar harfidir²⁰ ve daha çok muzârî fiillerden önce gelir.²¹ Bu onun asıl ve en yaygın olan kullanımudur.²² ان bazen şeddeli ان'den tahfif edilerek²³, bazen de bir istek ifadesi veya sözden önce "tefsir/ açıklama harfi" olarak kul-

¹⁷ Tâc, a.g.mkl., s. 24.

¹⁸ Hüseyin Ebu'l-Fütûh, *Uslûbu't-Te'kid fi 'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mekkebeşîr Lûbnan, I. Baskı, 1995, s. 196-197.

¹⁹ Örneğin Abdurrahmân Tâc bunların sayısının 6, ez-Zerkeşi ise 7 tane olduğunu söyler. ez-Zerkeşi bu harflerin yedi tane olduğunu söylemekle birlikte bu sayının kesinlik ifade etmediğini de belirtir. Bk. Tâc, a.g.mkl., s. 21; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, III, 75.

²⁰ Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber (ö. 180/796), *el-Kitâb*, nşr. 'Abdüsselâm Hârûn, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1385/1966, c. III, s. 5; Ahmed b. Abdennûr el-Mâleki (ö. 702/1302), *Rasfu'l-Mebâni fi şerhi Hurûfi'l-Meâni*, thk. Ahmed Muhammed Harrât, Matbûâtü Mecme'il-Lügati'l-Arabiyye, Dimeşk, 1985, 193.

²¹ Mâleki, a.g.e., 193.

²² Bu nedenle Mâleki ان'le ilgili olarak "fiilleri nasbeden edatları anasıdır" der. Mâleki, a.g.e., 193.

²³ ان yalnızca isim cümleleri ile kullanılırken muhaffef olması durumunda fiil cümleleriyle de kullanılır. Ancak fiil gayri mutasarrıf/çekimsiz fiil olmalıdır. (يس, نعم, gibi.) Aksî halde olumlu cümlelerde fiilden önce سوف, قد, سوف, س, olumsuz cümlelerde ise ليس, علم ان سيكون منكم" Örneğin "ليس ان سيكون منكم" harfinin kullanılması şarttır. Müzzemmil, 73/20, "وان مرضى / Sizden hastalar olacağını bildi. Necm, 53/39, "وان عسى ان يكون قد اقرب اجلهم", "ان لم يره احد" ve "A'râf, 7/185" "ان لم يره احد" (İnsanoğlu) hiç kimsenin kendisini görmediğini mi sanıyor. Beled, 90/7" âyetlerinde olduğu gibi.

¹⁶ Tâc, a.g.mkl., s. 24.

lanılır.²⁴ Bunlar da أَنْ'in aslı kullanımlarıdır. Bu kullanımlarda cümleden أَنْ düşürülecek olsa cümle yapısının bozulduğu görülür. أَنْ bu kullanımlardan başka aslı anlamlarından sıyrılarak bir de zâid olarak gelir ki bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz de bu kullanımıdır.

أَنْ harfi zarfiyet bildiren لَمَّا 'dan sonra geldiği zaman zâid olur ki nahivciler لَمَّا 'dan sonra gelen أَنْ 'lerin tekit için zâid olduğuna hükmetmişlerdir. Bunun nedeni ise şudur: لَمَّا bir şeyin varlığının başka bir şeye bağlı olduğunu bildirmekte kullanılan bir zaman zarfidir. أَنْ kendisinden sonra gelen fiili müfrede dönüştürür. Zaman zarfları ise müfrede muzâf olmazlar. Şu halde bu yapıda gelen cümlelerde kullanılan أَنْ 'lerin asıl anlamında kullanılmadığı ortadadır. Öyleyse bu أَنْ 'ler niçin kullanılır? Nahiv kitaplarında bu soruya verilen cevap, bu harfin *tekit için zâid olarak kullanıldığı* şeklindedir.²⁵

لَمَّا 'dan sonra gelen أَنْ 'in cümlede nasıl bir tekid sağladığı, bu tekidin ne tür bir tekit olduğu sorusuna ise Zemahşerî "ولمّا ان جاءت رسلنا لوطا ساء" "Buradaki أَنْ aralarında zaman aralığı olmayan ve birbirine çok yakın bir zaman diliminde ard arda meydana gelen iki fiili tekit eden bir bağlaçtır. Bu bağlacın kullanıldığı bir cümlede iki fiilin neredeyse aynı anda gerçekleştiği anlaşılır."²⁶

Hüseyin Ebû'l-Fütüh ise أَنْ 'in gelmesiyle لَمَّا 'nın sanki iki kez tekrarlanmış gibi olduğunu söyler. Fütüh şöyle der: "Zarfın tekrarı ile yapılan tekitten iki fiilin de aynı zamanda cereyan ettiği anlaşılır."²⁷

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bu kelimenin zâid olarak kullanımından kastedilen Türkçe'mizdeki "...ır ...ırmaz" anlamıdır. Âyeti bu şekilde yorumladığımızda şöyle bir anlam ortaya çıkmaktadır: "ولمّا ان جاءت رسلنا لوطا ساء بهم وضاقت بهم" / Elçilerimiz daha Lût'a gelir gelmez, Lût onlar için endişelenmeye başladı ve fenalaştı."²⁸

أَنْ harfinin bu şekilde zâid olarak kullanımı Kur'an'da üç âyette görülür. Bunlardan diğer ikisi ise

فليمّا ان جاء البشير القاه على وجهه فارتد بصيرا / Müjdecî gelir gelmez Yûsuf'un gömleğini Yâkub'un yüzüne koydu ve (Yâkub'un) gözleri hemen açıldı"²⁹ ve فليمّا ان اراد ان يبطش بالذى هو عدو لهما قال يا / Mûsâ ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamaya kalkar kalkmaz adam hemen: "Ey Mûsâ şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun?" dedi"³⁰ âyetlerindedir.

Kur'an'daki zâid harflerin sırlarını araştıran A. Necdi Nâsif, Yûsuf 96. âyetiyle ilgili olarak şöyle der: "Âyetteki لَمَّا 'dan sonra gelen أَنْ 'in cümleye bekleme ve gecikme olmaması yönünde bir anlam kazandırdığı açıktır. Zira Yûsuf'un elçisinin babasına götürdüğü müjde insanların alışkın olmadıkları türdendir... Çünkü bu müjdenin sonunda Yâkub'un gözleri açılacak, gözünün nuru olan, kendisi için ağıtlar yaktığı ve uğrunda gözlerini kaybettiği Yûsuf'unu görecek. Üstelik onu sıradan bir insan olarak değil, dağılmış olan ailesini bir araya getiren, kendisine güç verilen bir hükümdar olarak görecek. Böylece bu aile zorluktan sonra kolaylık, acı ve ızdıraptan sonra mutluluğu tadacaktır. Öyleyse Yûsuf'un bu müjdesini babasına götüreren bir elçi, yapmış olduğu yolculuğunda yavaş yürümeyip, aksine hızlıca koşmak, böylece Yûsuf'un babası ile arasındaki uzak mesafeyi ortadan kaldırmak ve hatta ona uçarak gitmek isteyecektir. Zaten Yûsuf'un gömleğini babası Yâkub'un yüzüne sürdüğü zaman onun gözlerinin açılacağını bilen, dolayısıyla ona en kısa zamanda ulaşmak için gayret eden bir müjdecinin yaptığı yürüyüşte kendisinden daha hızlı kim olabilir?"³¹

İki fiilin meydana gelişi arasındaki zaman aralığı yukarıdakiler kadar kısa olmayan durumlarda ise zâid أَنْ harfinin kullanılmadığını görmekteyiz. Nitekim Ankebût sûresinde İbrâhim (as.)'la ilgili anlatımda bu zâid أَنْ kullanılmamıştır. "ولمّا جاءت / رسولنا ابراهيم بالبشرى قالوا انا مهلكوا هذه القرية / Elçilerimiz İbrâhim'e müjdeyi getirdikleri zaman ona: "biz şu kent halkını helak edeceğiz" dediler"³² âyetinde bu harfin zâid olarak kullanılmadığı görülür.

Makalesinde bu farklılığa da dikkatleri çeken Nâsif şöyle demektedir: "İbrâhim (as.)'ın içinde bulunduğu durum ile Lût (a.s.)'in durumu birbirinden

²⁴ Bu durumda Arapça "قال: dedi / söyledi" fiilinin anlamını taşıyan fiiller "أشار إليه، نادى إليه كتب إليه، امر، أوحى إليه،" den sonra ne söylendiğini açıklamakta kullanılır. Örneğin "إن اصنع" / Ona: "gözümüzün önünde gemiyi yap" diye vahyettik. Müminün, 23/27 Âyetinde ki ان harfinde olduğu gibi ki buradaki "فأوحينا إليه إن" ifadesi "فلنا له / Ona dedik" takdirindedir.

²⁵ Mâlekî, a.g.e., 197; İrbîlî, Alâaddin b. Ali el-İrbîlî (572-631/1176-1234), *Cevâhiru'l-Edeb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'n-Nefâis, 1412/1991, Beyrut, s 197; İbn Hişâm, a.g.e., I, 33.

²⁶ ez-Zemahşerî, Mahmûd b. 'Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1986, II, 179.

²⁷ Ebû'l-Fütüh, a.g.e., 199.

²⁸ Ankebût, 29/33.

²⁹ Yûsuf, 12/96.

³⁰ Kasas, 28/19.

³¹ Ali Necdi Nâsif, "Min Esrâri'z-Ziyâde fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", *Mecelletu Mecme'i'l-Lügati'l-Arabîyye*, Kahire, (1398/1978), s. 58; Bu makalenin Türkçe çevirisi için bak. Fatih Kesler, "Kur'an-ı Kerim'deki Zâid Harflerin Sırları", İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt, 14, yıl:2001, No:1, s. 34; Bu noktada Kesler'in yapmış olduğu çeviride makale başlığının "Kur'an-ı Kerim'deki Zâid Harflerin Bazı Sırları" şeklinde çevrilmesi daha uygun olurdu. Zira Min Esrâri... ifadesindeki "min" harfi "teb'iz" anlamında bir harfi cer olup "bazı" kelimesiyle karşılanabilir.

³² Ankebût, 29/31.

oldukça farklı idi. Mesela melekler İbrahim (a.s.)'a geldiği zaman onun içinde herhangi bir sıkıntı yoktu ve onların gelişinden dolayı herhangi bir rahatsızlık da duymamıştı.. Çünkü kendi kavminin bu meleklerle herhangi bir zarar vermelerini bekleliyordu... Lût (a.s.)'ın durumu ise daha farklı idi. Çünkü o, kavminin işlediği iğrenç fiilden dolayı sıkıntılı idi ve bu nedenle onlara kızmakta idi. Böyle bir ortamda melekleri görünce onları insan zannetmiş ve durumun çok ciddi olduğunu anlamıştı. Bir ara kavminin bunlara da aynı kötülüğü yapacağını düşünmüş ve içini âniden bir sıkıntı kaplamıştı. Üstelik bu elçiler onun misafirleriydi. Dolayısıyla onları korumak ve kendilerine ikram etmek durumundaydı. Bu kıssadaki en önemli nokta Lût (a.s.)'u âniden saran sıkıntı ve korkunun dile getirilmesidir. Ancak onun içinde bulunduğu olağanüstü durum kelimelerle ifade edilemez, sadece bazı işaretlerle tasvir edilebilir. İşte burada seçilen zâid harf لُ'ndir. İsbetli olarak seçilen bu kelime, içinde bulunduğu cümlede tasvir edilen manzaraya hem uygunluk arz etmekte, hem de buradaki ibarenin güzelliğine ve inceliğine işaret etmektedir.³³

Mâlekî, لُ'ın لُو' edatından önce geldiği zaman da zâid olduğunu söyler.³⁴ Örneği ise "وان لُو استقاموا / Eğer doğru yolda gitselerdi onlara bol su verirdik"³⁵ âyetidir. Ancak biz Mâlekî'nin bu görüşünün doğru olduğu kanaatinde değiliz. Bize göre buradaki لُ zâid değil, لُ'nin muhaffefidir. Zîrâ sûre daha birinci âyetten itibaren (فُلٌ أَوْحَىٰ إِلَىٰ آلِهِ) ifadesiyle başlamakta ve vahyedilen şeyler ان ile ard arda sıralanmaktadır. Zemahşerî de buradaki لُ'nin ان'den muhaffef olduğunu söyler.³⁶

2- ان Harfi

Bu harf, iki muzârî fiili cezmeden bir şart edatıdır.³⁷ لا ما ve ليس gibi olumsuzluk edatı olarak da kullanılır. Bu durumda hem isim hem de fiillerden önce gelir ve cümlede lafzî bir etkisi yoktur.³⁸ Bu harf bazen de şeddelli ان'den muhaffef olur ve tekit ifade eder.³⁹ Bunlar bu harfin aslı kullanımlarıdır. ان

bir de cümlede zâid olarak gelir.⁴⁰ İbn Hişâm bunun cümledeki olumsuzluğu tekit için, en çok nefy/olumsuzluk ifâde eden ما, nâdiren de mâ-ı mevsûle ve mastariye mâ'ları ile elâ el-istiftâhiyye'den sonra geldiğini söyler ve bunun şiirden örneklerini verir.⁴¹ Bu harfin zâid olarak kullanılışının Kur'ân'daki örneği ise yalnızca Ahkâf sûresinde "مكناهم في ان / Onlara size vermediğimiz kadar servet ve kuvvet vermiştik"⁴² âyetinde görülür. Kûfeliler bu durumda ان harfinin ما anlamında nefyi tekit için zâid olarak kullanıldığını söylerken Basralılar sadece zâid olduğunu söylemekle yetinmişlerdir.⁴³

3- با Harfi

Kur'ân'da zâid olarak kullanılan harflerden biri de با harfidir. Bu harfin zâid olarak kullanımı aşağıdaki durumlarda görülür.

a-Fâilden önce:

با harfi, taaccüp sîgalarından افعل به yapısının fâilinden önce zâid olarak gelir.⁴⁴ İbn Hişâm örneğin "احسن يزيد / Zeyd ne kadar da güzel!" cümlesinin aslında "احسن زيد" / Zeyd güzel oldu" şeklinde olduğunu, sonra cümlelerin talep sîgasına dönüştürüldüğünü, lafzî güzelleştirmek amacıyla da zâid با harfinin getirildiğini söyler.⁴⁵

Kur'ân'da bu sîgada zikredilen âyetlere gelince; örneğin "ابصر به واسمع / O ne güzel görür, ne güzel işitir"⁴⁶ ve "اسمع بهم وابصر" / Onlar ne güzel görür ve ne güzel işitirler"⁴⁷ âyetlerinde geçen با harfleri bunun gibidir.

Fâilden önce با harfinin zâid olarak geldiği yerlerden biri de كفى fiilinin fâilidir.⁴⁸

ام nin başında gelir. Amel etmesi de etmemesi de câizdir. Amel etmezse haberinin başında lām gelir. Bu ise olumsuzluk bildiren ان ile muhaffef ان in arasını ayırmak içindir. Örneğin ان كنت من الغافلين / Sen ondan önce bunlañ bilmeyenlerden idin. (Yûsuf, 12/3) ve وان كاد ليضلنا عن الهتينا (Furkân, 25/42) âyetlerinde olduğu gibi.

40 ez-Zerkeşî, a.g.e., III, 75.

41 İbn Hişâm, a.g.e., I, 25; Ayrıca bk. Murâdî, a.g.e., 210.

42 Ahkâf, 46/26.

43 Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Sa'îd el-Enbarî, *el-İnsâf fi Mesâilil-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: el-Kûfiyyîn ve'l-Basriyyîn*, Mısır, 1961, s. 636; Bunun bir benzeri de zâid ي harfidir. Kendisinden önce bir olumsuzluk edatı bulunduğu zaman ي da zâid sayılır. Örneğin "غير المغضوب عليهم ولا الضالين" / Fatiha, 1/7 âyetinde olduğu gibi; İbn Yaîş bu cümlelerin olumlularda karşılığının ise ان'den sonra zâid lām harfi ile gelen cümleler olduğunu söyler. Bak. Muva'ffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş, *Şerhu'l-Mufa'ssal*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, VIII, 128, 129.

44 İbn Cinnî, a.g.e., I, 141.

45 İbn Hişâm, a.g.e., I, 106.

46 Kehf, 18/26.

47 Meryem, 19/38.

48 İbn Cinnî, a.g.e., I, 141; İbn Hişâm, a.g.e., I, 106; Abdurrahmân Tac, "el-Kavlu fi bâ elleti tüzâdü fi fesihilkelâm ve kad ve'ka'at zâiden fi'l-Kur'ân", *Mecelletu Mecme'î'l-Lügati'l-Arabiyye*, Kahire, c. 31 (1393/1972), s. 26; Zerkeşî, a.g.e., III, 83.

33 Nâsif, *Min Esrârî'z-Ziyade*, 59-60; Kesler, a.g.mkl., 35.

34 Mâlekî, a.g.e., 197.

35 Cin, 72/16.

36 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 628.

37 Murâdî, a.g.e., 207-209; İbn Hişâm, a.g.e., I, 22-26.

38 Bu harfin Kur'ân'da bu anlamda kullanımı ancak nefy+istisnâ sûretinde görülür. ان الكافرون الا في غرور / Kâfirler sadece bir aldanma içindedir. (Mülk, 67/20) ve بل ان يعد الظالمون بعضهم بعضا " / Zâlimler birbirlerine sadece aldatmadan başka bir şey vâdetmiyorlar. (Fâtır, 35/40) âyetlerindeki ان harflerinde olduğu gibi; Müberred bu harfi ma'ya benzeterek haberi mansûb yapar. Örneğin ان زيد فاعما / Zeyd ayakta değil" cümlesinde olduğu gibi. Mâlekî, a.g.e., 189-190.

39 Bu kullanımında mübtedâ ve haberin, ظننت fiili ve kardeşlerinin başında ve كان gibi mübtedâyı nesheden fiillerin başında ve bir de

İbn Hişâm bunun sebebini Zeccâc'dan rivâyetle bu fiilin "اكتف / yetin" anlamını ifade etmesine bağlar.⁴⁹ Örneğin "كفى بالله شهيداً" / Şâhit olarak Allah yeter, Allah!⁵⁰ âyetindeki با harfi bunun gibidir. Bu kullanımda با harfinin muzârisinde de geldiği görülür. Örneğin "اولم يكف" / Her şeye tanık olarak Rabbin yetmez mi?⁵¹ âyetinde ki با'da olduğu gibi. Ancak كفى fiili اغنى veya اجزا anlamında kullanıldığında با harfi düşer. Nitekim "وكفى الله المؤمنين" / Allah, savaşta müminleri korur"⁵² ve "فسيكفيهم الله" / Onlara karşı Allah seni korur"⁵³ âyetlerinde "وقى / korumak" anlamında kullanıldığı için با harfi düşmüştür.

Bu kullanımlardan başka Kur'an dışında sınırlı sayıdaki bazı örneklerde belli bir kurala bağlı olmaksızın fâilden önce با harfinin te'kid için zâid olarak kullanıldığı görülür.⁵⁴ Ancak bunlar şâz kullanımlar olup kurallaştırılmaz.

b-Haberden önce:

Bu durum daha çok ليس ve ما ile olumsuz cümlelerin haberlerinden önce görülür.⁵⁵ Bu kullanım kıyâsi olup oldukça da yaygındır. Nitekim Kur'an'da ليس'nin haberi 22, ما'nın haberi ise 19 yerde zâid با harfi ile gelmiştir.⁵⁶ "الله يكاف عبده" / Allah kuluna yetmez mi?⁵⁷ ve "ويا ربك يظلام للعبيد" / Rabbin kullara asla zulmetmez⁵⁸ âyetleri bunlardan sadece birer tanesidir.

ما ve ليس kadar yaygın olmamakla birlikte, olumsuzluk bildiren لا'nın haberinden önce de با harfi zâid olarak gelir. Bunun örneği "ولا يقول كاهن" / ne de kâhin sözüdür"⁵⁹ âyetindedir. Bazıları bunun da kurallı olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰ Bunlardan başka kural dışı bazı kullanımlarda da zâid olarak geldiği görülür. Örneğin Ahfeş ve bazı dilcilere göre "جزاء سيئة بمثلها" / Kötülüğün cezası misli ile dir"⁶¹

49 İbn Hişâm, I, 106.

50 Nisâ, 4/166.

51 Fussilet, 41/ 53.

52 Ahzâb, 33/25, İsrâ, 65; Nisâ, 45.

53 Bakara, 2/137.

54 İbn Hişâm, a.g.e, s.I, 114; İbn Cinnî, a.g.e, s. I, 141.

55 Tâc, el-Kavlü fi bâ, 26.

56 Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 655-656; İsmâ'il Ahmed 'Amâyire- Abdülhamîd Mustafa es-Seyyid, Mu'cemü'l-Edevât ve'd-Damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Müessesetü'r-Risâle, 1988, Beyrut, s. 527-570.

57 Zümer, 39/36, Gâşîye, 88/22.

58 Fussilât, 41/47; Fâtır, 35/22.

59 Hâkka, 69/41.

60 Bahâuddîn Abdullah b. 'Akil, Şerhu İbn 'Akil, Dâru'l-Fikr, 1972, I, 309-310; Ahmed Cemil Şâmî, Mu'cemü Hurûfi'l-Meânî, Müessesetü'l-İzzeddîn, I. Baskı, Beyrut, 1413/1992, s. 31.

61 Yûnus, 10/27.

âyetindeki با harfi kuralsız zâiddir.⁶² Nitekim aynı ifadenin Şûrâ, 42/40. âyetinde "وجزاء سيئة سيئة مثلها" / Kötülüğün cezası misli ile dir) bu görüşü destekler. Yine "اولم يروا ان الله الذى خلق السموات والارض ولم يعى بخلقهن يقادر على ان يحيى الموتى / Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye kâdir olduğunu görmediler mi?"⁶³ âyetindeki با harfi de Ebû'l-Hasen b. 'Usfûr el-İşbîlî (ö. 663/1265)'ye göre kural dışı zâid olarak gelmiştir (şâz).⁶⁴

c-Bazı fiillerin mef'ulünden önce:

Bu kullanım yaygın ve kıyâsi olmayıp "مدى القى" / "عرف هز" gibi bazı fiillerin mef'ullerinden önce görülür. Örneğin "ولا تلقوا بأيديكم الى التهلكة" / Kendinizi tehlikeye atmayın"⁶⁶, "وهزى اليك بحجر" / فاليميد" / Hurma dalını sana doğru silkele"⁶⁷, "يسبب الى السماء" / Göğe bir sebep (ip) uzatsın"⁶⁸, "ومن يرد فيه يالحاد بظلم نلقه من عذاب اليم" / Kim orada zulümle haktan sapmak isterse ona acı bir azap tattırır"⁶⁹ ve "نفطق مسحا بالسوق والاذاق" / Bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı"⁷⁰ âyetlerindeki با harflerinde olduğu gibi.

Dilciler arasında burada zâid olarak geldiği söylenen با harfinin zâid dışı başka anlamlarda da yorumlanabileceğini söyleyenler vardır.⁷¹ Örneğin Murâdî âyetinde tazmin olduğunu söyleyerek, âyeti تفضوا / ولا şeklinde yorumlar. Âyette mef'ulün hazfedildiğini, ما'nın ise sebep bildirdiğini söyleyenler de vardır. "ولا تلقوا" / Ellerinizi sebebiyle kendinizi tehlikeye atmayın"⁷² şeklinde.

d-Lafzî tekitte kullanılan عين ve نفس kelimelerinden önce:

Örneğin "جاء زيد بنفسه او بعينه" / Zeyd'in bizzat kendisi geldi" cümlesindeki با harfi gibi. İbn Hişâm "فالمطلقات يترصن بانفسهن" / Boşanmış kadınlar üç kur' kendilerini gözetlerler"⁷³ âyetindeki با harfini bazıların bu şekilde zâid kabul ettiğini, ancak نفس veya عين kelimeleri ile te'kid edilen merfû muttasıl zamirinin önce munfasıl bir zamirle tekit edilmesi gerek-

62 İbn Hişâm, a.g.e, I, 109; İrbillî, a.g.e, 53; el-Murâdî (749/1348), a.g.e., 55; İbn Cinnî, a.g.e, I, 138.

63 Ahkâf, 46/33.

64 Murâdî, a.g.e, 228; İrbillî, a.g.e, 53.

65 İrbillî, a.g.e, 50-51; İbn Hişâm, a.g.e, I, 109; Zerkeşî, a.g.e, III, 83.

66 Bakara, 2/195.

67 Meryem, 19/25.

68 Hacc, 22/15.

69 Hacc, 22/25.

70 Sâd, 38/33.

71 Tâc el-Kavlü fi bâ, 30.

72 Zerkeşî, a.g.e, III, 84; Murâdî, a.g.e, 52.

73 Bakara, 2/228.

tiğini söyleyerek bunun doğru olmadığını belirtir.⁷⁴

Bu sayılanlardan başka âmili mahzûf hâllerden önce de ب harfi zâid olarak gelir.⁷⁵ Ancak bu kullanımın Kur'ân'da örneği mevcut değildir.

ب harfi حسب kelimesi ile izâ-ı fücâiye'den sonra gelen mübtedâdan önce de zâid olarak kullanılır.⁷⁶ Ancak Kur'ân'da bunun örneğine de rastlanmaz.

4- Lâm Harfi

Kur'ân'da zâid olarak gelen harflerden biri de lâm harfidir. Gerek klasik nahiv kaynaklarında gerekse harflerle ilgili müstakil eserlerde lâm harfinin kullanımları ile ilgili oldukça geniş malûmat mevcuttur. Aslı anlamı olarak mülk, ihtisâs, istihkâk, tebyîn, temlik, ta'lîl, tevkîdü'n-nefy... gibi anlamlar ifâde eden⁷⁷ bu harfin zâid olarak kullanıldığı yerleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a-Âmilleri zayıf olan mef'ullerden önce: Bu durumda zayıf âmili takviye amacıyla gelir. Âmilin zayıflığından kasıt ise ya mef'ulünden sonra gelmesi ya da amelde fer' olmasıdır (ismi fâil, ismi mef'ûl vb. gibi). Bazen her ikisi de olabilir.⁷⁸

Örneğin "ان كنتم للربيعا تعبرون / Eğer rüya tâbir ediyorsanız"⁷⁹ ve "هدى ورحمة للذين هم لربهم يرهبون / Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardır"⁸⁰ âyetlerinde fiiller mef'ullerinden sonra geldiği için mef'ul lâm harfi ile desteklenmiştir.

"ان كنتم للربيعا تعبرون / yanlarında bulunana doğrulayıcı olarak"⁸¹, "ففعال لما يريد / istediğini yapandır"⁸² âyetlerinde ise âmîl amelde fer' olduğu için mef'uller lâm harfi ile desteklenmiştir.

"وانا له كاتبون / Onu kesinlikle yazacağız"⁸³, "وكنا لحكمهم شاهدين / Biz onların hükümlerine tanık idik"⁸⁴ âyetlerinde ise hem âmîl amelde fer', hem de mef'ulünden sonra geldiği için zâid lâm harfi ile gelmiştir. "ان الشيطان كان للرحمان عصيا / Şeytan Rahman'a âsîdir"⁸⁵, "ما هذه التماثيل التي أنتم لها عاكفون / Taptığınız bu putlar da neyin nesi?"⁸⁶ âyetlerindeki lâm harfleri de bunun gibidir. Bu kullanımın

Kur'ân'daki örnekleri oldukça fazladır.⁸⁷

b- Eşit konumlu öğeler arasında atf harfinden sonra: Bu kullanımda anlamı takviye için zâid olarak gelir.⁸⁸ Örneğin "ان هذا عدو لك ولزوجك / Bu sana ve eşine düşmandır"⁸⁹ âyetindeki ikinci lâm harfinde olduğu gibi.

c-Mef'ulünü doğrudan alan bazı fiillerin mef'ullerinden önce:

Umumiyetle mef'ullerine doğrudan ulaşan bazı fiillerin mef'ullerini zâid bir lâm harfi ile de aldığı görülür. Örneğin "ردف / yaklaşmak" fiili mefulünü doğrudan alan bir fiildir.⁹⁰ Ancak bu fiil "عسى ان يكون ردف لكم / Belki de ardınıza takılmıştır bile"⁹¹ âyetinde mef'ulünü zâid bir lâm harfi ile aldığı görülür. Yine örneğin "اراد / istemek" fiili mef'ulünü doğrudan alan bir fiil⁹² olmasına rağmen "يريد الله / Allah size helal ve haram olanı açıklamak istiyor"⁹³ âyetinde mefulüne lâm harfi ile ulaştığı görülür.

Ancak lâm harfinin bu kullanımı kıyâsî bir kullanım olmadığı için bütün mef'ullere uygulanamaz. Lâm harfinin kullanımları hakkında yazdığı kitabında bu duruma değinen Zeccâci bu bağlamda, örneğin "ضربت زيد / Zeyd'i dövdüm" demeyi kastederek "ضربت عمروا / Amr'a ikrâm ettim" demeyi kastederek "ضربت لزيد" demenin yanlış olacağını, çünkü mef'ullerden önce zâid olarak gelen bu lâm'ın bazı fiillerde görüldüğünü ve bunlara kıyas yapılamayacağını söyler.⁹⁴

Zerkeşî, öncesinde bir olumsuzluk edatı bulunan lâm'ın haberinden önce gelen ve "lâmu'l-cuhûd" adı verilen lâm harfinin de zâid olduğunu ve bu lâm'ın, tıpkı ليس'nin haberinden önce gelen zâid harfi gibi, cümledeki olumsuzluğu tekit ettiğini söyler.⁹⁵ Örneğin "وما كان الله ليضيع إيمانكم / Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir"⁹⁶ ve "لم يكن... / Allah onları bağışlayacak değildir"⁹⁷ âyetlerinde lâm'ın haberinden önceki lâm harfleri bunun gibidir.

74 İbn Hişâm, a.g.e, I, 111.

75 Murâdi, a.g.e., 55; İbn Hişâm, a.g.e, I/110.

76 İbn Hişâm, a.g.e, I/109; Tâc, el-Kavlü fi bâ, 26.

77 Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâci (ö. 337/948), Kitâbu'l-Lâmât, nşr. Mâzin el-Mübârek, Dârü'l-Fikr, 1405/ 1985, 65-148; Mâleki, a.g.e., 306-313.

78 Mâleki, a.g.e., 320.

79 Yûsuf, 12/43.

80 A'râf, 7/154.

81 Bakara, 2/91.

82 Burûc, 85/16.

83 Enbiyâ, 21/94.

84 Enbiyâ, 21/78.

85 Meryem, 19/44.

86 Enbiyâ, 21/52.

87 Diğer örnekler için bk. 2/116-133-136-138-139, 3/84, 10/78, 11/28, 11/53, 12/11, 12/12, 12/58, 12/63, 15/9, 15/20-22, 17/27, 21/50-52-53-73-78-82-90-94-98, 23/4-5-8-38-47-61-63-69-70, 26/55-171, 28/12-20, 30/26, 36/71, 70/29-32.

88 Futûh, a.g.e., 206-207.

89 Tahâ, 20/117.

90 Mu'cemü'l-Vasit, I, 339.

91 Neml, 27/72.

92 Mu'cemü'l-Vasit, I, 381;

93 Nisâ, 4/26.

94 Zeccâci, a.g.e., 147.

95 ez-Zerkeşî, a.g.e., 3/86-87; Ayrıca bk. ez-Zeccâci, a.g.e., 68.

96 Bakara, 2/143

97 Nisâ, 4/168

5- ما Harfi

Arapça'da zâid olarak kullanılan harflerden biri de ما harfidir. Diğer harflerde olduğu gibi ما harfi de aslı anlamlarından sıyrılarak edebî ve belâğî bir takım amaçlarla zâid olarak kullanılır.⁹⁸ Bu harfin zâid olarak geldiği yerleri şöylece sıralayabiliriz.

a- اـ'den sonra geldiği zaman.

اـ aslında isim cümlelerinden önce kullanılır. ما harfi اـ ile bittiği zaman اـ'nin isim cümlesi üzerindeki lafzî etkisini ortadan kaldırdığı gibi bu edatın fiil cümlelerinden önce de gelmesini sağlar.⁹⁹ ما harfi bu kullanımda cümleye "kasr/özgüleme" anlamı kazandırır. Örneğin "انما انا بشرٌ مثلکم" / Ben de sadece sizin gibi bir insanım"¹⁰⁰ ve "انما يخشى الله من عباده العلماء" / Allah'tan sadece âlimler korkar"¹⁰¹ âyetinde olduğu gibi.

b-Bazı şart edatlarından sonra:¹⁰²

۱-cezmeden şart edatlarından sonra:

Daha çok اـ ve اـ edatlarından sonra gelir. Örneğin "واما تخافن من قوم حيانة فانبد اليهم على سواء" / Eğer bir kavmin anlaşmaya hıyanet etmesinden korkarsan, sen de onlarla anlaşmayı feshet"¹⁰³, "نريدهم ان يكونوا يدرككم الموت" / Nerede olursanız olun; ölüm sizi bulur"¹⁰⁴, "فانما تولوا فثم وجه الله" / Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın rızası oradadır"¹⁰⁵ ve "يا ايها الذين آمنوا اذعوا له الاسماء الحسنی" / Hangisiyle çağırırsanız çağırın; en güzel isimler onundur"¹⁰⁶ âyetlerinde olduğu gibi.

۲-cezmetmeyen şart edatlarından sonra:

Bu edatlar içersinde daha çok اـ'dan sonra zâid olarak gelir ve cümlede vurgu bildirir. Nitekim bu kullanımda اـ'nin kimi zaman cümlede yer aldığı, kimi zaman da yer almadığı görülür. Bu ise bu harfin zâid olduğuna delil sayılır.

Bu grubun Kur'an'daki örneklerine gelince; bunlardan biri: "والذين يحثنوبن كباعر الاسم والفواحش اذا" / Onlar büyük günahlardan ve

⁹⁸ Tâc, "el-Kavlü fi Mâ ez-Zâide", *Mecelletü Mecme'i'l-Lügati'l-Arabîyye*, Kahire, c. 35 (1395/1975), s. 23; Zerkeşi, a.g.e., III, 76.

⁹⁹ Bu nedenle Murâdî isim cümlelerinden önce اـ ile gelen ما'ya "kâffe", fiil cümlelerinden önce gelen ما'ya ise "mühey'ye" adını verir. Murâdî, a.g.e., 333-335.

¹⁰⁰ Fussilet, 41/6

¹⁰¹ Fâtr, 35/28.

¹⁰² Tâc, a.g.mkl., 23.

¹⁰³ Enfâl, 8/58.

¹⁰⁴ Nisâ, 4/78.

¹⁰⁵ Bakara, 2/115.

¹⁰⁶ İsrâ, 17/110; Ebû's-Suûd âyetin yorumunda لـ'nin da ibhâm manası içerdiği için öncesindeki kelimeye bulunan kapalılığı tekit ettiğini söyler. Ebû's-Suûd, *İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l-Mushaf, Kahire, V, 200.

çirkin işlerden kaçınırlar, kızdıkları zaman da hemen bağışlarlar."¹⁰⁷ (Kızır kızmaz bağışlarlar) âyetidir. "حتى اذا ما جاءوها شهد عليهم سمعه وابصارهم وجلوهم بما كانوا يعملون" / Oraya gelir gelmez kulakları, gözleri ve derileri yaptıkları işler hakkında aleyhlerine şahitlik eder"¹⁰⁸ âyetinde اـ'dan sonra gelen ما harfi de aynı şekilde zâiddir. Zemahşerî âyetteki ما harfinin tekit ifade eden zâid bir harf olduğunu belirttiğinden sonra, cehenneime gelmeleri ile şehâdetin aynı anda olacağını ifade ettiğini söyler.¹⁰⁹

Bu durumun bir benzeri اـ'dan sonra zâid اـ harfinin kullanılmasında söz konusu idi. Tıpkı اـ'dan sonra اـ'nin zâid olarak geldiği gibi اـ'dan sonra da ما harfi gelir. Bu benzerliğe dikkatleri çeken Ali Necdî Nâsîf, bu ikisinin zâid olarak kullanılması sebebiyle burada anlam yönüyle bir kıyaslama yapabilir miyiz? sorusuna bunu olumsuz kılacak hiçbir engelin bulunmadığını söyler, Nâsîf sözlerini şöyle sürdürür: "Her iki kelime de zâid ve harf olmaları yönünden eşittir... Bu noktada şunu da ilave edebiliriz: اـ'dan sonra gelen zâid ما harfi اـ'dan sonra gelen اـ'nin fonksiyonunu icra eder. Durum böyle olunca اـ'nin şart ve cevabı birbirine yakın olan iki ayrı zamanda gerçekleşmiş olur. Öyle ki iki farklı zamanda meydana gelen şart ve cevap sanki aynı anda ve birlikte cereyan etmiş gibi hissedilir."¹¹⁰

c-Harfi cerle mecrûru arasında kullanılır. Bu kullanımda ما harfi zorunlu olarak cümleden anlaşılan hükmü te'kid eder.¹¹¹ ما harfi özellikle de ما, عن, من, با, harflerinden sonra zâid olarak gelir.¹¹² Bu gruba örnek olarak "لهم فيها رحمة من الله انت" / Sen onlara Allah'ın rahmetiyle yumuşak davrandın"¹¹³, "Az sonra pişman olacaksınız" / "لهم فيها رحمة من الله انت" / "Az sonra pişman olacaksınız"¹¹⁴, "Hataları yüzünden hemen boşuldular"¹¹⁵ âyetlerini gösterebiliriz.

d-Muzâfla muzâfun ileyh arasında kullanılır. Örneğin "يا ايها الاجلين قضيت فلا عدوان على" / Hangi süreyi yerine getirirsem getireyim bana düşmanlık yok."¹¹⁶ Yani (اي الاجلين).

e-Tâbi ile metbû' arasında yer alır. Bu durumda اـ'dan önceki ile sonraki iki kelime arasında tâbi metbû' ilişkisi bulunduğu görülür.¹¹⁷ Örneğin "ان

¹⁰⁷ Şûrâ, 42/37; Diğer örnekler için bk. Şuara, 42/39; Tevbe, 9/127.

¹⁰⁸ Fussilet, 41/20.

¹⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 195.

¹¹⁰ Nâsîf, *Min Esrârî'z-Ziyâde*, 60.

¹¹¹ Murâdî, a.g.e., s. 332; Tâc, *el-Kavlü fi Mâ*, s. 24.

¹¹² Zerkeşi, a.g.e., III, 76.

¹¹³ Âli İmrân, 3/159.

¹¹⁴ Müminün, 23/40.

¹¹⁵ Nuh, 71/25.

¹¹⁶ Kasas, 28/28

¹¹⁷ Zerkeşi, a.g.e., III, 77.

الله لا يستحي ان يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها / Allah bir sivrisineği hatta ondan daha zayıf olan bir varlığı bile örnek vermektен çekinmez"¹¹⁸ ve "قليلًا ما" / Ne kadar da az inanıyorlar"¹¹⁹ âyetlerindeki ma harfinde olduğu gibi. İbn Mes'ûd kıraatinde bu ma'nın düşmesi de bu harfin zâid olduğuna delil sayılmıştır.¹²⁰ Bu kullanımda ma harfi kendisinden önce gelen nekreyi tekit eder. Zîrâ nekrenin kendisi de vad' itibarıyla ibhâm ve şüyü' ifade eder.¹²¹ Ma'nın zâid olarak geldiği diğer yerler de benzer durumdaki kullanımlardır.

6- من Harfi

Kur'an'da zâid olarak en çok kullanılan harflerden biri de من harfidir. Ancak başta Sibeveyh olmak üzere dilciler من harfinin zâid olarak kullanılmasını bazı şartlara bağlamışlardır.¹²² Bunlar; من 'den önceki kısmın olumsuz (gayr-i müceb) yapıda olması ve من harfinin mecrûrunun nekre olması şartlarıdır.¹²³

Buradaki "olumsuz yapı/ gayrı müceb" ifâdesiyle kastedilen yapılar nefy/olumsuzluk, nehy/yasaklama ve istifhâm/soru içeren cümle yapılarıdır. Olumsuz cümlelerde لا, ما, لم, ليس, ان, لا, ما olumsuzluk edatları kullanılabilirken, soru cümlelerinin sadece هل soru edatı ile kurulması şarttır.¹²⁴

1-Nefy/ olumsuzluk içeren cümle yapılarında kullanımı:

Örneğin "ما جاء احد / Kimse gelmedi" cüm-

¹¹⁸ Bakara, 2/26; Bazı dilciler buradaki ما'nın zâid değil, sıfat olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu âyetin İbn Mes'ûd kıraatinde ma'sız okunması ve zâid olarak kabul edilmesi durumunda cümlede kastedilen anlamı daha da pekiştirmektedir. Ebû'l-Fütüh, a.g.e., 217

¹¹⁹ Bakara, 2/88.

¹²⁰ Zerkeşi, a.g.e., III, 77.

¹²¹ Tâc, el-Kavlü fi mâ, 26.

¹²² Sibeveyh, a.g.e., IV, 225; Murâdî, a.g.e., 317; Tâc, el-Kavlü fi min, 15.

¹²³ Kûfeli dilciler من harfinin zâid olarak kullanımı için yalnızca mecrûrunun nekra olmasının yeterli olacağını söylerken, Ahfeş, Kisâi, İbn Mâlik ve İbn Hişâm ise من harfinin şartsız zâid olarak gelebileceği görüşündedir. Bunlar konuyla ilgili olarak gerek nazım ve gerekse nesirden bazı deliller de getirirler. Bu deliller "Size peygamberlerin haberleri gelmişti" (En'âm, 6/34), "Orada altın bileziklerle bezenirler" (Kehf, 18/31), "Sizin günahlarınızı bağışlayacak" (Bakara, 2/271), "Sizin günahlarınızı bağışlayacak" (Ahkâf, 46/31), "Senin kalbini sağlamastracak elçilerin haberlerinin hepsini sana anlatıyoruz" (Hüd, 11/120) âyetleridir. (el-Murâdî, el-Cene'd-Dâni, 318; Tâc, el-Kavlü fi Min, 15.) Ancak burada getirilen delillerde yer alan من harfi te'kid ifade eden zâid bir harf değil, bilakis "ba'ziyyet" ifade eden asli bir harfi cerdir. Nahivcilerin görüşü de bu yöndedir. (Mâlekî, a.g.e., 389.) Buna göre Kûfeli dilcilerin "ba'ziyyet" ifade ettiğini söyledikleri من harfinin yer aldığı yukarıdaki âyetlerin anlamı: "Size peygamberlerin haberlerinin bir kısmını gelmişti", "Günahlarınızın bir kısmını bağışlayacak".... şeklindedir.

¹²⁴ Zerkeşi, a.g.e., IV, 303; İrbillî, a.g.e., 278.

lesinde zâid من getirerek "ما جاء من احد / Hiç kimse gelmedi" demek gibi.

Kur'an'da من harfinin olumsuzluk edatlarından sonra kullanıldığı pek çok yer vardır. Bunlardan birkaçını örnek vermekle yetineceğiz. "ما لكم من اله / Sizin ondan başka hiç bir ilahınız yoktur"¹²⁵ ve "وما تسقط من ورقة الا يعلمها" / Düşen her bir yaprağı bilir" âyetlerinde olduğu gibi.

Buna göre olumlu cümlelerde من harfi zâid olarak kullanılmaz. Bu durumda örneğin "مات رجل / Bir adam öldü" cümlesi doğru, ancak "مات من رجل" cümlesi ise yanlıştır.

11-Nehy/yasaklama içeren cümle yapılarında kullanımı:

Örneğin "لا يقيم احد / Kimse kalkmasın" cümlesinde zâid من getirerek "لا يقيم من احد / Hiç kimse kalkmasın" demek gibi. Bu şıkkın Kur'an'da örneğine rastlanmaz.

111-İstifhâm içeren cümle yapılarında kullanımı:

Kur'an'da bunun örnekleri de oldukça fazladır. "Allah'tan başka size rızık verecek hiç bir yaratıcı var mı?"¹²⁶ ve "Farjuc el-bısr / Gözünü çevir de bak bakalım bir bozukluk görebiliyor musun?"¹²⁷ âyetleri bunlardan bazılarıdır.¹²⁸

Zâid من harfi yer aldığı cümlede genellik ifade eder ve başka ihtimalleri ortadan kaldırır (tensis ale'l-'umûm ve nefyu ihtimâlî'l-'gayr). Örneğin "ما جانا بل رجلان / Bilakis iki adam geldi" denebilir. Ama "ما جانا / Bize hiç bir adam gelmedi" dedikten sonra "بل رجلان / Bilakis iki adam geldi" demek mümkün değildir.¹²⁹

7- لا Harfi

Arapça'da zâid olarak kullanılan harflerden biri de لا harfidir.¹³⁰ Öncesinde/içerisinde olumsuzluk edatlarından herhangi birisi bulunan bir cümlede (olumsuzluk üzerine yapılan atıfta) atıf harfinden sonra matufun başında gelen لا harfi zâid sayılır ve cümledeki olumsuzluğu tekit eder (tevkidü'n-nefy).¹³¹ Örneğin "ما قام زيد ولا عمرو / Ne Zeyd ne de Amr kalktı" cümlesindeki ikinci لا'da olduğu gibi. Çünkü vav harfi ma'tûfunu -olumlu veya olumsuz-

¹²⁵ A'râf, 7/59.

¹²⁶ Fâtr, 35/3.

¹²⁷ Mülk, 67/3.

¹²⁸ Diğer örnekler için bk. 3/154, 7/53, 9/127, 10/34-34, 19/98, 50/30-36, 54/15-17-22-51, ve 69/8.

¹²⁹ Murâdî, a.g.e., 316-317; Tâc, el-Kavlü fi min, 15.

¹³⁰ Mâlekî, a.g.e., 341-342.

¹³¹ Murâdî, a.g.e., 301.

öncesinin hükmüne ortak kılar. Dolayısıyla bu cümlede ikinci λ olmadan da Zeyd ve Amr'ın kalkmadığı anlaşılır. Fakat ikinci λ 'nın gelmesi cümledeki olumsuzluğu tekit etmiştir. Kur'ân'da λ harfinin bu kullanımlarına sıkça rastlanır. Örneğin "لا بارد ولا كريم / Ne serindir ne de faydalı"¹³², "فما لنا من شافعين و" / Artık bizim ne şefaatçilerimiz var ne de sıcak bir dostumuz var"¹³³, "تحلوا شعاعر الله ولا" / الشهر الحرام ولا الهدى ولا القلاء ولا امين البيت الحرام / Ne Allah'ın işaretlerine ne haram aya ne kurbanı ne gerdanlıklara ne de Rabbin lütuf ve rızasını arzu ederek Beyti Harâm'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin"¹³⁴ ve "لم يكن" / الله ليغفر لهم ولا ايديهم سبيلا / Allah onları bağışlayacak ve onları hidayete erdirecek değildir"¹³⁵ âyetlerindeki λ harfleri bunun gibidir.

İki fâil alan fiillerin ikinci failinden önce gelen λ harfleri de zâid sayılır ve tekit ifâde eder.¹³⁶ "لا تستوي" / İyilikle kötülük elbette bir olmaz"¹³⁷ âyetindeki ikinci λ 'da olduğu gibi. Bunlar λ harfinin kıyâsen / kurallı zâid olduğu yerlerdir. Ancak buralardaki ziyadelik diğer harflerde olduğu gibi kelimenin aslı anlamından sıyrılarak başka bir manada kullanılması şeklinde değil, cümlede kastedilen anlamı takviye ve tekit amacıyla mükerreren kullanılması şeklindedir.

λ harfinin bu sayılanlar dışında herhangi bir kurala bağlı olmaksızın sırf cümledeki olumsuzluk anlamını tekit için zâid olarak geldiği de görülür. Örneğin "Sana emrettiğim halde secde etmektен seni alıkoyan nedir?"¹³⁸ âyetindeki λ harfi bunun gibidir. Aynı ifâdenin Sâd 75. âyetinde "ما منعك الا تسجد ان تسجد" şeklinde λ 'sız gelmesi de A'raf 12. âyetindeki λ 'nın zâid olduğuna delil sayılmıştır.¹³⁹

Bu harfin Sâd 75. âyetinde kullanılmadığı halde, Araf 12. âyetinde neden zâid olarak kullanılmasına ihtiyaç duyulmuştur? şeklindeki bir soruya ise Hüseyin Ebû'l-Fütüh şöyle cevap verir: "Bu kıssanın A'râf sûresindeki anlatılış gayesi İblisin kibir ve isyanının anlatılmasıdır. Bu nedenle onun secde etmeyişine işaret olarak zâid bir λ harfi getirilmiştir. Sâd âyeti ise Hz. Âdem'in teşrifini beyân için gelmiştir. Bu nedenle şeytanın secde etmeyişî konusunda herhangi bir ziyâdeye gerek duyul-

mamıştır."¹⁴⁰

8- Vâv / و Harfi

Vav harfi kendisinden sonra gelen ögenin önceki ögeye hem lafız hem de anlam yönüyle ortaklığını ifâde eden bir atıf harfidir. Bu kullanımından başka önceki cümlelerin bitip yeni bir cümlelerin başladığını ifâde için de kullanılır (İsti'nâf).¹⁴¹ Bu kullanım Türkçe'de önceki cümlelerin sonuna nokta konularak büyük harfle yeni cümleye başlanması karşılığıdır. İ'tirâziyye cümleleri ile bazı hâl cümlelerinin başında da vav harfi bulunur.¹⁴² Bunlar vâv harfinin aslı kullanımlarıdır.

Bu harf bazen de zâid olarak gelir. Alaaddin İrbilî, Ebû Sâ'id el-Gaznevî (ö. 582/1186)'den naklen, vav harfinin nekre'ye sıfat olarak gelen cümlelerle marife'ye hâl olarak gelen cümlelerden önceki kullanımının zâid olduğunu ve mevsûfun sıfatla ittisâfının kesinliğine işaret ettiğini söyler.¹⁴³ Benzer açıklamaların Zemahşerî tarafından da yapıldığı görülür. Nitekim "وما اهلكنا من قرية الا و لها كتاب / Belli bir yazgısı olmaksızın hiçbir kenti helak etmedik"¹⁴⁴ âyetinin yorumunda buradaki vav harfinin sıfatın mevsûfla olan ilişkisini tekid için getirilmiş zâid bir harf olduğunu söyler.¹⁴⁵ Aynı yapıdaki Şuarâ, 26/208 "وما اهلكنا من قرية الا لها / Uyarıcısı olmayan hiçbir kenti helak etmedik) âyetinde sıfat cümlesinden önce vâvın yer almaması da Hicr, 15/4. âyetdeki vâv harfinin zâid olduğu görüşünü güçlendirmektedir. "او كالذى مر على قرية / Duvarları çatıları altüst olmuş ıssız bir kasabaya uğrayan kimse gibi ki..."¹⁴⁶ âyetindeki vâv harfi de bunun gibidir.

Ahfeş ve Kûfeli dilciler "وكذلك نرى ابراهيم ملكوت / Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyor-duk ki kesin inananlardan olsun"¹⁴⁷, "وسيق الذين اتقوا ربهم الى الجنة زمرا حتى اذا جاءوها و فتحت ابوابها / Rablerinden korkanlar da bölük bölük cennete sevk edileceklerdir. Cennete vardıklarında kapıları açılacak."¹⁴⁸ âyeti ile "اسلما وتله للحيين" / İkişi de teslim olup, çocuğu alını üzere yıkınca"¹⁴⁹ âyetlerindeki vav harflerinin de zâid olduğunu

140 Ebû'l-Fütüh, a.g.e., 217-218.

141 Mâleki, a.g.e., 473-479; İbn Hişâm, a.g.e., II, 354; Murâdi, a.g.e., 163.

142 Fâdil Sâlih es-Sâmerrâi, "Vavü'l-Hâl", *Mecelletü'l-Mecma'î'l-İlmîyyi'l-İrâkî*, c. 35, sy. 3, (1404/1984), s. 225.

143 İrbilî, a.g.e., 173.

144 Hicr, 15/4.

145 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 444.

146 Bakara, 2/259.

147 En'âm, 6/75.

148 Zümer, 39/73.

149 Sâffât, 37/103.

132 Vâkıa, 56/44

133 Şuarâ, 26/100

134 Mâide, 5/2.

135 Nisâ, 4/168.

136 Murâdi, a.g.e., 161; A. Cemil Şâmi, a.g.e., 163.

137 Fussilet, 41/34.

138 A'râf, 7/12

139 Mâleki, a.g.e., 345.

söylemişlerdir.¹⁵⁰ Ancak Basralı dilcilere göre her üç âyette de cevabı mahzûf olup vav harfleri Zümer âyetinde hâl, diğer iki âyette ise aslı anlamında kullanılmış atıf harfidir.¹⁵¹

9- في Harfi

Kur'an'da zâid olarak kullanıldığı söylenen harflerden biri de في harfidir. Ancak bu harfin zâid olarak kullanılması diğerleri kadar yaygın değildir. Sadece bazı dilcilerin bunu kabul ettiğini görmekteyiz.¹⁵² Bunların delilleri ise Hûd 41. âyetteki " قال / 'Onun içine binin' dedi"¹⁵³ ifâdesidir. Âyetin yorumunda buradaki في harfinin te'kid için zâid olarak geldiği söylenmiştir.¹⁵⁴

Buradaki ziyadeliğin cümleye nasıl bir tekit kattığını izah sadedinde Hüseyin Ebû'l-Fütûh şöyle der: "Doğrusunu Allah bilir ama- bunun zâid olarak gelmesi tekit içindir. Yâni aslında bu harf kullanılmayıp fiil mef'ûlünü doğrudan alsa da olabilirdi. (اركبوا) Ancak âyetteki bir manayı vurgulamak için في harfi getirilmiştir. Yâni maksat, "اركبوا/binin" emrine isyân etmeyip mutlak itaat etmenin önemine dikkat çekmek, hayatın, rahmet ve kurtuluşun ancak bu gemiye binmekte olduğunu vurgulamaktır... Şu halde rahmet ve kurtuluşun ne dağa sığınmakta, ne de başka bir yerde olmadığını, ancak ve ancak gemiye binmekte olduğunu vurgulamak ve bu inceliği tekit amacıyla gemiden önce zâid bir في harfi getirilmiş, böylece kurtuluşun sadece " فيها / bu geminin içinde" olduğu güçlü bir şekilde vurgulanmıştır."¹⁵⁵

Biz bu açıklamalarında Ebû'l-Fütûh'a katılmıyoruz. Zira في harfinin zarûret hâlinde zâid olarak kullanılabileceği doğru olmakla birlikte,¹⁵⁶ âyetteki kullanımının zâid olduğu söylenemez. Çünkü "ركب /binmek" fiili, at, eşek vb. binek hayvanları ile kullanıldığı zaman mef'ûlünü doğrudan alır.¹⁵⁷ gemi, tren vs. ile kullanıldığında mef'ûlünü في harfi diğer bazı kullanımlarda ise علی harfi ile alır.¹⁵⁸

Nitekim bu fiilin "gemiye binmek" anlamında kullanıldığı diğer iki âyette de mef'ûlünü في harfi ile aldığı görülür.¹⁵⁹

10- كاف Harfi

Te'kid için zâid olarak gelen harflerden biri de ك harfidir. Bu harfin özellikle de مثل kelimesinden önce zâid olarak kullanıldığı görülür.¹⁶⁰ Örneğin "زيد مثل / Zeyd Amr gibidir" ve "زيد كمثل عمرو / Zeyd tıpkı Amr gibidir" cümlelerinde olduğu gibi.

Bu harfin Kur'an'da zâid olarak kullanımını iki âyette görülür. Bunlardan biri "ليس كمثل شيء" / Hiçbir şey onun benzeri asla değildir"¹⁶¹ âyetindedir. Buradaki kâf harfi misliyetin nefyini tekit için zâid olarak getirilmiştir. Zemahşerî, bu anlamda Arapların "مثل كـ..." ve "كـ" kelimelerini de kullandıklarını söyler ve bu konuda örnekler verir.¹⁶² İbn Cinnî ise buradaki kâf harfinin ما ve ليس'nin haberinden önce gelen zâid با harfi gibi tekit ifade ettiğini söyler.¹⁶³

Bu harfin zâid olarak kullanımının diğer örneği ise "وحوور عين كأمثال اللؤلؤ المكنون" / Saklı inciler gibi"¹⁶⁴ âyetindedir.

11- الی Harfi

الی harfi "intihâu'l-ğâye/bir şeyin sınırının sona erdiğini" ifâde eden bir harfi cerdir.¹⁶⁵ Nâdiren tekit için zâid olarak kullanıldığı da görülür. Ancak bu durum kıyâsî/kurallı bir durum olmayıp az sayıdaki bazı istisnâî örneklerle sınırlıdır.¹⁶⁶

Örneğin Ferrâ, "فاجعل افعدة من الناس ثهوى الیهم" / İnsanlardan birtakım kimselerin gönüllerine sevdin"¹⁶⁷ âyetindeki الی harfini (âyeti ثهوى şeklinde okuyanların kirâatine göre) "ردف لكم" okuyuşuna benzetir.¹⁶⁸ Konuya eserinde yer veren İbn Hişâm "vefîhi nazar" diyerek bunun kuşku olduğunu ifade eder.¹⁶⁹ Zemahşerî de Esâsü'l-Belâğ'a da الی fiilinin mef'ûlünü الی harfi ile aldığını

150 Selahaddin Halîl b. Ahmed Keykeldî el-'Alâî (ö. 694-761/1295-1360), *el-Füsûlü'l-Müfide fi'l-Vâvî'l-Mezîde*, nşr. Hasan Müsâ eş-Şâir, Dâru'l-Beşîr, 1410/1990, Ürdün, s. 146.

151 İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 362; Mâlekî, *a.g.e.*, 487-488.

152 Bu görüş Fârisî'ye nispet edilmektedir. Mâlekî, 450-451; Murâdî, *a.g.e.*, 252; İrbillî, *a.g.e.*, 230; İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 184-184.

153 Hûd, 11/41.

154 Zerkeşî, *el-Burhân*, IV, 303. Zerkeşî burada في harfinin tekit ifade ettiğini söylemesinin zâid harfler bölümünde في harfine yer vermez. Bk. III, 75-85.

155 Fütûh, *a.g.e.*, 224.

156 Ahmed Cemil Şâmî, *a.g.e.*, 140.

157 Bunun örneği Nahl 16/8. âyetindedir: (والبغال والحمير والخيل) لتركبوها).

158 Mu'cemü'l-Vasîl, 367; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğ*, 248; Müsâ b. Muhammed b. el-Melyânî el-Ahmedî, *Mu'cemü'l-'El'âli'l-Müted-diyeti bi-Harf*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986, Beyrut, s. 135; *el-Müncid fi'l-Lügati ve'l-'A'lâm*, Dâru'l-Meşrik, 1975, Beyrut, s. 276; el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Esâsî, 1989, Alecco, s. 545.

159 Bu âyetler: (حتى إذا ركبوا في السفينة حرقا) Kehf, 18/71, (فاذا ركبوا) Ankebût, 29/65.

160 Ebû Cafer Muhamed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, Mısır, 1954, XXV, 12-13; Şihâbuddin es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Sab'î'l-Mesânî*, Beyrut, XXV, 17-18; Murâdî, *a.g.e.*, 88-93.

161 Şûrâ, 42/11.

162 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 212-214.

163 İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, 291.

164 Vâka, 56/22-23.

165 Sibeveyh, *a.g.e.*, IV, 231-V/261; Mâlekî, *a.g.e.*, 166-167; Murâdî, *a.g.e.*, 385; İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 88.

166 Mâlekî, *a.g.e.*, 342; Murâdî, *a.g.e.*, 389-390.

167 İbrâhim, 14/37.

168 Ebû Zekeriyâ Yayyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1980, II, 78; İbn Hişâm da bu harfin zâid olarak kullanılmasını Ferrâ'ya nisbet eder. Bak. İbn Hişâm, *Muğni*, I, 76.

169 İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 76.

söyler.¹⁷⁰ İlgili âyetin yorumunda da bu görüşünü tekrarlar.¹⁷¹

Kur'an'da zâid isim ya da fiil var mıdır?

Burada yeri gelmişken Kur'an'da zâid isim veya fiil olup olmadığı konusuna da değinmek istiyoruz. Kur'an'da zâid ismin mevcudiyetine dair tek görüş Ebû Ubeyde'ye nisbet edilir. Hüseyin Ebû'l-Fütüh "Üslûbu't-Tekid fi'l-Kur'âni'l-Kerîm" adlı eserinde Ebû 'Ubeyde'nin "Mecâzü'l-Kur'an" adlı eserinden naklen "ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغداة والعشي يريدون وجهه / Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek ona yalvaranları kovma"¹⁷² ve "كل شيء هالك الا وجهه / Onun zatından başka her şey yok olacaktır"¹⁷³ ve benzeri âyetlerdeki "يؤذ / yüz" kelimesinin zâid olduğunu nakleder.¹⁷⁴ Ancak nahivciler isimlerin zâid olarak kullanılmayacağı görüşündedirler.¹⁷⁵ Nitekim Ebû'l-Fütüh da sözlerinin devamında bunu ifade eder.

Kanaatimizce "vech /yüz" kelimesinin zâid olarak geldiği söylenen bu âyetlerde mecâzî bir durum söz konusudur. Nitekim bu kelime Kur'an'da aslî anlamı yanında, "bir şeyin aslı, zâtı, hakikati, birinin rızası" gibi anlamlarda kullanılır. Ebû Ubeyde'nin delil gösterdiği âyetlerde de aynı durum söz konusudur. Nitekim Şerif er-Radî, Kasas 88. âyetin yorumunda bunun bir istiâre (mecaz) olduğunu, buradaki "vech" kelimesinin bir şeyin aslı ve zâtı anlamında kullanıldığını söyler. "ويبقى وجهه / Sadece celâl ve ikram sahibi Rabbinin zâtı kalıcıdır"¹⁷⁶ âyetinin de bunun gibi olduğunu belirtir. Âyetteki "zü" kelimesini de zât anlamına gelen vech'in sıfatı olarak yorumlar. Ona göre; eğer "vech/yüz" kelimesi gerçek anlamında kullanılmış olsaydı o zaman "zi'l-celâli" denmesi gerekirdi. Nitekim isim müsemmanın kendisi olmadığı için "تبارك اسم ربك ذي اللال والاکرام" /Büyüklük ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir"¹⁷⁷ âyetinde sıfat "zi" şeklinde mecrûr olarak gelmiştir. Önceki âyette ise "vech" kelimesi zât anlamında kullanıldığı için "zü" şeklinde gelmiştir.¹⁷⁸ Benzeri açıklamalar Zemahşerî tarafından da yapılmıştır. Zemahşerî Rahmân 27. âyetin yorumunda şöyle der: "Buradaki vech kelimesi bir şeyin kendisi ve zâtı anlamında kullanılmıştır. Mekke

fakirleri: "ابن وجهه عربى كريم ينقذ من الهوان / Beni bu miskinlikten kurtaracak cömert bir zat yok mu? derler." Zemahşerî, "vech" kelimesinin bu şekilde mecâzî anlamda kullanıldığı diğer âyetlerdeki "vech" kelimelerinin de "zât" anlamında kullanıldığını söyler.¹⁷⁹

Kur'an'da zâid fiil konusuna gelince; كان fiilinin zâid olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. كان, bir işin geçmiş zamanda olup bittiğini bildiren "idi, oldu" anlamında bir fiildir. İsim cümlesinin başında gelerek haberi nasbeder ve cümlelerin anlamını geçmiş zamana çevirir.¹⁸⁰ Bunlarla ilgili örnekler oldukça fazladır. Fakat bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz bu fiilin zâid olarak kullanılmasıdır.

Bu fiil aslî anlamından sıyrılıp lügatte vad' olunan kullanımını aşarak geçmiş ve gelecek her üç zamana da delâlet edecek şekilde de kullanılır. كان'nin özellikle de Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları ile kullanılışı bu duruma güzel bir örnek teşkil eder. Dilciler bu kullanımlarda كان ان 'yi gibi vurgulayıcı bir öge olarak kabul etmişlerdir.¹⁸¹ Örneğin "وكان الله / Allah alimdir, hakimdir"¹⁸² ve "كنتم / خير امة اخرجت للناس / Siz insanlar için gönderilmiş hayırlı bir ümmetsiniz"¹⁸³ âyetlerinde olduğu gibi.

Bu kullanımlarda كان fiili cümlede anlam yönüyle zâid olmasına rağmen lafzî ameli devam eder. Çünkü cümlede lafzî bir işlevi vardır. Buradaki zâidlik lafzen değil, fiilin aslî anlamından çıkarak süreklilik ve devamlılık ifade etmesi yönüyledir.

Zâid olarak geldiği söylenen bu kullanımlarda كان'nin âyet sonlarındaki uygunluğu sağladığı görülmektedir (fâsılaya riâyet). Zîrâ bu fiilin özellikle de âyet sonlarında yer alan kullanımlarına baktığımızda genellikle كان ile geldiği ve bu كان'lerin kaldırılması durumunda sec'in bozulduğu görülür.

Örneğin ان الصلوة كانت على المومنين كتاباً موقوتاً / Çünkü namaz müminlere vakitli olarak farz kılınmıştır"¹⁸⁴, "ويخافون يوماً كان شره مستطيراً" / Şerri yaygın olan günden korkarlar"¹⁸⁵ âyetlerinde olduğu gibi. Âyet sonları birinci âyette (...خصيماً, كفورا سعيراً كافورا تفجيراً مستطيراً اسيراً شكوراً...) şeklinde bitmektedir. Şimdi cümleden كان'yi kaldırdığımız zaman fâsıla bozulmaktadır.

¹⁷⁰ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 708-709.

¹⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 559.

¹⁷² En'âm, 6/52.

¹⁷³ Kasas, 28/88.

¹⁷⁴ Bk. Ebû'l-Fütüh, *a.g.e.*, 197.

¹⁷⁵ Örneğin Bk. Murâdî, *a.g.e.*, 89; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 74;

¹⁷⁶ Rahmân, 55/27.

¹⁷⁷ Rahmân, 55/78.

¹⁷⁸ eş-Şerif er-Radî, *Telhisü'l-Beyân fi Mecâzâtü'l-Kur'an*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1986, s. 204.

¹⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1406/1986, II, 27, III, 437, IV, 446.

¹⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, V, 3959; Mu'cemü'l-Vasit, 805.

¹⁸¹ Ebû'l-Fütüh, *a.g.e.*, 226.

¹⁸² Nisâ, 4/17.

¹⁸³ Ali İmrân, 3/110.

¹⁸⁴ Nisâ, 4/103.

¹⁸⁵ Dehr (İnsân), 76/7.

Her ne kadar bazı kimseler Kur'ân'daki zâidlerin fâsılaya riâyet gibi lafzî bir işleve yönelik olduğunu ifâde etmekten kaçınıyor ve Kur'ân'da lafzî amaçlar için böylesi bir ziyâdeliğe gidilmiş olduğu düşüncesine karşı çıkıyorlarsa da fâsılaya riâyet olgusunun zâid kelimelerin kullanılış nedenlerinden biri olduğu çoğu âlim tarafından ifâde edilmektedir.¹⁸⁶ Biz de bu görüşün haklılık payının olduğuna inanmaktayız. Nitekim yukarıdaki yerlerde amaç sırf tekit olmuş olsaydı ا ile de bu amaç gerçekleştirilebilirdi. Ancak ا ismini nasb haberini ref ettiği için fâsıla bozulacaktı.

Sonuç

Netice olarak ifâde edecek olursak; ister Kur'ân dışı metinlerde, ister Kur'an'da olsun Arapça metinlerde yer alan zâid kelimelerin durumu; varlığı ile yokluğu arasında bir fark bulunmayan, gereksiz bir fazlalık şeklinde bir zâidlik değil, kelimenin aslı anlamlarından sıyrılarak cümlede birtakım edebî ve belâğî amaçlarla kullanılmasıdır. Bu amaçlar ise cümlelerin anlamını tekit, zayıf âmili güçlendirmek, lafzî güzelleştirmek ve cümledeki kafiyeyi düzenli

hale getirmek gibi edebî ve belâğî amaçlardır. Dilciler, lafızda ziyâdeliğin anlamda da ziyâdelik ifade ettiğini, herhangi bir harfin zâid olarak kullanımının cümleyi iki defa tekrar gibi tekit ifade ettiğini söylemişlerdir. Bunlardan başka her harfe özgü bazı amaçlar ve gayelerin de gözetilmiş olması mümkündür.

Bu yönüyle zâid kelimeler Arap dilinde bir olgu olup Kur'ân'da da bunun örnekleri mevcuttur. Nitekim ا, ب, م, ن, لا, ما, من, ان, اللام, ان, ان, harflerinin kuralı (kuyâsen); الواء, الی, فی, harflerinin de kural dışı (semâî) olarak zâid olarak kullanıldığı görülmektedir.

İsimlerin zâid olarak kullanılmasına gelince; Kur'ân'da zâid isim bulunduğu görüşü sadece Ebû 'Ubeyde'ye aittir. Ancak Ebû 'Ubeyde'nin zâid olduğunu söylediği "vech" kelimesi müfessirler tarafından mecâzî anlamda yorumlanmıştır. Ayrıca nahivcilere göre isimler zâid olarak kullanılmaz. Fiillerden ise, كان fiilinin özellikle âyet sonlarındaki uyumu (seci) sağlamak (fâsılaya riâyet) amacıyla zâid olarak geldiğini, dolayısıyla hiçbir anlam ifade etmediğini söyleyebiliriz.

¹⁸⁶ Abdurrahmân Tâc, *Hurûfî'z-Ziyâde*, s. 23; Fâsıla konusunda ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 53-101.